

Liszt és a magyar irodalom*

Lisztnek a magyar írókkal és a magyar irodalommal való szerteágazó, gazdag kapcsolatáról jó másfél évtizede egy teljes kiállítást tudtunk rendezni a Liszt Ferenc Emlékmúzeumban. A jelen tanulmány keretei között elsősorban Vörösmartyra és az ő Liszt-ódájának hatására fogunk összpontosítani.

Nem kerülhetjük meg a sokszor felvetett kérdést: egyáltalán hogyan léphetett Liszt kapcsolatba a magyar írókkal és költőkkel, hogyan ismerhette meg a magyar irodalom alkotásait, amikor köztudottan nem beszélt magyarul?

Anyanyelve német volt, hiszen édesanyja, Maria Anna Lager alsó-ausztriai osztrák asszony, a Duna-parti Krems szülötte volt, édesapja, Liszt Ádám pedig német ajkú, de erősen magyar öntudatú nyugat-magyarországi polgár – ő használta először következetesen a „List” családnevet a magyaros „Liszt” alakban. Liszt Ferenc szülőfalujában, Raidingban (melynek magyar neve, Doborján inkább csak a kiegyezés utánról vált hivatalossá) szintén német ajkú lakosság élt. Az 1811-ben született zeneszerző legszívesebben használt nyelve viszont a francia volt, hiszen serdülő éveit és ifjúkorát Párizsban töltötte, széleskörű műveltségét ott szerezte. Amikor 1839/40 fordulóján már mint hírneves virtuóz, először látogatott haza szülőhazájába (közismert, hogy ez az esemény váltotta ki Vörösmarty Liszt-ódájának megszületését is), Liszt szunnyadó magyar öntudata felébredt; megérezte, hogy mit vár tőle az öntudatosodó, feltörekvő magyar nemzet, s ő miképpen lehet honfitársai segítségére. Ekkortól kezdve játszott szerte Európában mindenhol magyar dallamok feldolgozásait, a későbbi magyar rapszódiaik elődeit, ettől kezdve viselte büszkén a Pesten kapott magyar díszkardot és a magyaros öltözetet, és ekkor határozta el, hogy magyarul is meg fog tanulni. Ezt egy szép levelében Wesselényi Miklósnak külön is megígérte, bár hangsúlyozta, hogy a zene nyelvén máris megértik egymást.¹ Liszt weimari könyvtárának egy évvel a Mester halála utáni, 1887-es árverési jegyzéke alapján bizonyítani tudjuk, hogy a nyelvtanuláshoz az elkövetkező pár év folyamán nyelvkönyveket, szótárakat is beszerzett.² Ezek közé tartozott az 567. tételszámom regisztrált „*Garay: Handbuch ungarisch-deutscher Gespräche, egybekötve M. Kiss, Magyar ujdon szavak tára et Dictionnaire francaise-hongrois, Pest 1842–44.*” A tételhez fűzött „*wie neu*” („újszerű”) megjegyzés azonban arra utal, hogy

* Elhangzott 2015. szeptember 18-án Gödöllőn a „Vörösmarty, Liszt és Kodály – kapcsolatok versben és zenében” c. konferencián.

¹ A francia-német keveréknyelvű levél kelte: 1843. március 16, Krzyzanowitz. Magyarul: LISZT Ferenc *válogatott levelei (1824–1861)*, vál., ford., jegyz. ECKHARDT Mária, Bp., 1989, Zeneműkiadó, Nr. 49.

² A jegyzéket lásd Maria ECKHARDT, Evelyn LIEPSCH, *Franz Liszts Weimarer Bibliothek*, Laaber, Laaber-Verlag, 1999 (Weimarer Liszt-Studien, 2), 21–56.

szakadatlan utazásai, a virtuóz koncertturnék hányattatásai alatt Lisztnek nem volt ideje a magyar nyelv tanulásával foglalkozni; mindazok a magyar barátok pedig, akikkel előszeretettel levelezett, sőt egyesekkel (mint például Teleki Sándorral) együtt utazott, valamennyien tudtak franciául vagy németül, tehát a szükség sem vitte rá Lisztet, hogy tőlük tanuljon magyarul.

Később, amikor 1869-től már minden évben rendszeresen több hónapot töltött itthon, nyelvmestert is fogadott, és ősz fejjel szorgosan tanult magyarul. Végül azonban csak passzív nyelvtudásra tudott szert tenni. Nyelvmesterének, Vadász Zsigmondnak visszaemlékezéseit gyakran közlik;³ idézzünk most inkább Törs Kálmán hírlapi beszámolójából, amelyet a Magyar Írók és Művészek Társasága 1873. december 4-i estélyéről írt.⁴ Törs a Hungaria szállóban összegyűlt társaságban meglátja tisztelői és rajongói által körülveve Liszt „oroszlánfejét”. Ő azonban:

felfedezi Jókait egy zugban; lerázza magáról a kedves alkalmatlankodókat s kezdi keresztül fúrni magát a tömegben hozzá. Azután elbeszéli Jókeinak elejétől végig a királyi estély azon élményeit, amiket az a „Hon”-ban⁵ leírt. – De hát az Istenért, honnan tudja ön mindezeket? Hiszen amit én leírtam, az tudtommal egy német lapban sem jelent meg. – A fejér oroszlán elpirul. [...] Azután szégyenkedve vallja be, hogy hiszen ő szokott olvasni magyarul s meg is érti, de beszélni restel rosszul. Azt a tárczát is a „Hon”-ból olvasta.

Most térjünk át Vörösmarty Liszt-ódájának történetére. A költeményt, amelyet a költő 1840. november végén–december elején írt Lisztnek az esztendő elején tett felejthetetlen, lelkesítő látogatása⁶ és az év folyamán egyre erősödő politikai ébredés-erjedés hatására, 1841. január 3-án adták ki először az *Athenaeum* című lapban.⁷ Lisztet ekkor már javában magával ragadták mozgalmas és viszontagságos nyugat-európai turnéi, Angliából írogatta honvággyal telt leveleit magyar barátainak, Festetics Leónak, Augusz Antalnak, Kirchmayer Vincének és másoknak. A verset csak jó két évvel később mutatta meg és fordította le neki a még 1840-ben Pesten megismert Teleki Sándor gróf. Kettejük kapcsolata 1842-ben növekedett barátsággá Berlinben, ahol az éppen ott diákoskodó Teleki párbajozott Lisztért, és később csatlakozott hozzá utazásain. (Nem tudjuk, hogy Teleki németre vagy franciára fordította az ódát – de szinte biztos, hogy csak nyersfordítást készített belőle.) 1843. március 17-én a sziléziai

³ VADÁSZ Zsigmond, *Liszt és a magyar nyelv*, Pesti Napló, 1886, VIII, 27, reggeli szám, idézi LEGÁNY Dezső, *Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873*, Bp., Zeneműkiadó, 1976, 131–132. (A továbbiakban: LEGÁNY 1976)

⁴ Törs Kálmán, *Az írók és művészek körének első táncos estélye*, *A Hon*, 1873, december 6., reggeli szám.

⁵ *A Hon*: Jókai Mór által szerkesztett magyar nyelvű hírlap, 1863–1882. Törs Kálmán 1868–1876-ban a lap belső munkatársa volt.

⁶ A híres virtuózzá érett Liszt 1839/40 fordulóján tett első hazai látogatásáról részletesen: DÖMÖTÖR Zsuzsa, KOVÁCS Mária, MONA Ilona, SZIKLAVÁRI Károly, *Liszt Ferenc utazásai a reformkori Magyarországon*, Bp., Eötvös József Könyvkiadó, 2015.

⁷ VÖRÖSMARTY Mihály, *Liszt Ferenchez = VÖRÖSMARTY Mihály Összes művei* (a továbbiakban: VMÖM), 3, *Kisebb költemények*, III, s. a. r. TÓTH Dezső, Bp., Akadémiai, 1962, 10–13.

Krzyzanowitzból, közös barátjuk, Felix Lichnowsky herceg kastélyából mindketten levelet intéztek Vörösmartyhoz – Teleki magyarul,⁸ Liszt németül.⁹ Mindkét levél fennmaradt a MTA Kézirattárában.

Először Teleki leveléből idézek néhány mondatot:

Önnek költeményét számtalanszor olvasván keblem érzé azt mit csak Shakespeare és Goethe képes lelkünkbe idézni [...] Liszt Ferencz[c]el közeleb[b]i viszonyban és barátságban lévén, lefordítám neki – ha önnek költeményeit fordítani lehetne!! – vagy jobban: próbálám lefordítani; hozzá intézet[t] verseit, mellyek az Atheneumba jelentek meg [...]

A Liszt-levél magyar fordítását 1900-ban adták ki a Czapáry László által szerkesztett Vörösmarty emlékkönyvben és a Vasárnapi Újság 42. számában, ezekből idézem:¹⁰

Teleky Sándor gróf utján arról értesülök, hogy Tekintetességed azzal tisztelt meg, hogy verset írt hozzám, olyat, a minőt Ön írni szokott, szépet, gyönyörűt. Nem tudom eléggé kifejezni, mennyire hizeleg ez énnekem, s engedje meg, hogy minden keresettség nélkül megmondhassam, mily mélyen meg vagyok hatva, hogy még oly friss emlékezetében élek.

A jövő tavasszal ismét Pesten leszek. Mikor három éve a várost elhagytam, azt a büszke reményt vittem keblemben magammal, hogy ama mély és dicsőséges rokonszenvre, a mely hozzám fűződött, nem mutatom magam méltatlannak.

Ön majd ítéletet tesz e hitemről; legyen azonban irántam – kérem – sok elnézéssel s némi barátsággal, s ennek fejében számítson őszinte odaadásom s hálámra. Az Ön

Liszt F.-e.

Liszt csak 1846-ban tért újra haza, s ekkor Egressy Gábor, a jeles színész előadásában május 6-án a Pesti Körben magyarul is hallhatta Vörösmarty költeményét.¹¹ Műfordításban – mégpedig német műfordításban – alighanem először 1850-ben olvasta, amikor Kasselban megjelent a *Nationalgesänge der Magyaren aus dem Ungarischen übertragen von Adolf Buchheim und Oskar Falke* című, Lisztnek dedikált kötet, amelyben *Ein Lied für's Vaterland! (An Franz Liszt)* címmel Vörösmarty ódája is szerepel. A vers egy másik német műfordítását pedig 1854-ben kapta kézhez Kertbeny Károly (eredeti nevén Karl Maria Benckert, 1824–1882) *Album hundert ungarischer Dichter* című kötetében. Kertbeny, a német–magyar író, könyvkereskedő és bibliográfus egyik életfeladatának tartotta legjelesebb magyar költő és író kortársai: Petőfi, Arany,

⁸ Teleki Sándor Vörösmarty Mihályhoz, Kryzanowitz, 1843. márc. 17., MTA Kt., Vörösmarty Lev., Negyedrészt, 2 l. A levelet más olvasatban lásd: VMÖM, 18, *Levelezése*, II, s. a. r. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai, 1965, 140.

⁹ Liszt levelét nyomtatásban lásd Liszt Ferenc Vörösmarty Mihályhoz, Kryzawitz [téves olvasat; helyesen: Kryzanowitz – E. M.], 1843. márc. 17. = VMÖM, 18, *Levelezése*, II, s. a. r. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai, 1965, 141; Margit PRAHÁCS, *Franz Liszt: Briefe aus ungarischen Sammlungen 1835–1886*, Bp. – Kassel, Akadémiai Kiadó – Bärenreiter, 1966, Nr. 14, 52; kommentár: 299. A német nyelvű levelet Liszt még gót betűkkel írta; később német szövegekben is teljesen áttért a latin betűs írásra.

¹⁰ *Vörösmarty emlékkönyve*, szerk. CZAPÁRY László, Székesfehérvár, Székesfehérvári Vörösmarty Kör, 1900, 121.

¹¹ Lásd *Liszt Ferenc utazásai...*, i. m., 132–133.

Vörösmarty, Garay, Kisfaludy, Vajda, Jókai műveinek külföldi megismertetését. Ebben a kötetében a régiekről és a kevésbé ismert kortársakról sem feledkezett meg: a skála Balassitól a ma már teljesen elfeledett Pompéry Jánosig terjed, és Kertbeny közli a költők életrajzait is. A kötetet Lisztnek ajánlotta, akivel irodalmi ügyekben már 1851 óta kapcsolatban állt. A zeneszerzőt az ajánlásban „becses barátjának és honfitársának” nevezi: „Seinem werthen Freunde und Landsmanne, / Dr. Franz Liszt / in / Weimar, / gewidmet. / Kertbeny. / Budapest, im August 1853.” Az ajánlásnak megfelelően az első költemény éppen a „Liszt Ferenczhez” („An Franz Liszt!”) Vörösmartytól. Kertbeny fordítása meglehetősen jól visszaadja a költeménynek nemcsak tartalmát, de lejtését és hangulatát is.

Bizonyosak lehetünk benne, hogy Liszt nagyon sok magyar költő alkotását Kertbenynek ebből a műfordításkötetéből ismerte meg. Cigánykönyvét¹² is eredetileg Kertbenyvel akarta magyarra fordíttatni, később azonban meghasonlottak egymással, mivel Liszt 1856-os magyarországi látogatásakor megtudta, hogy Kertbeny az osztrákok ügynöke lett, és ekkor a kiadóval egyetértésben másnak adta a munkát. Kertbeny ezután bosszúból még a szöveg megjelenése előtt kiszivárogtatta a könyv tartalmát, mégpedig olyan rosszindulatúan, hogy a még meg sem jelent írás látatlanban is heves támadásokat váltott ki a magyar sajtóban. Ebből az időből (1859-ből) származik Jókai „Liszt Ferenczhez” című verse,¹³ amelynek mottója: „Hírhedett zenésze a világnak...” és keserű sorai is mintegy antipólusként utalnak Vörösmarty ódájára:

Oh világnak hírhedett zenésze,
Mít tudod te, hogy miről beszélsz?
[...]
Mít tudod te, hogy mi a magyar dal?
Ki „jövő zenéjét” alkotod.
A magyar dal a „multak zenéje”
Hogy miért az? meg sem hallhatod.
Mít tudod te, mi egy nemzet kincse,
Hogy mik annak ősi szentei?
Te, ki anyád édes drága nyelvén
Egy ígét ki nem tudsz ejteni!
[...]
Nem gyűlölünk: azt megválogatjuk.
Multakra nem emlékeztetünk.
Nem vitázunk; hiszen hallgatásunk
Olyan régen jól illik nekünk.
A szegény cigányra sem haragszunk,
Kinek ilyen szépen odaadsz.

¹² *Des bohémiens et de leur musique en Hongrie*, Paris, Librairie Nouvelle, 1859; németül Peter Cornelius fordításában: *Die Zigeuner und ihre Musik in Ungarn*, Pest, Heckenast, 1861; magyarul Székely József fordításában: *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon*, Pest, Heckenast, 1861; ennek reprint kiadása: Bp., Mercurius, 2004.

¹³ JÓKAI MÓR, *Liszt Ferenczhez* = BÉNYEI JÓZSEF, *Angyalok zenéje: Magyar költők versei Liszt Ferencről*, Debrecen, Ethnica, 1996, 19–21.

Elhúzatjuk vele „az én nótám”,
Sőt még össze is csókoljuk azt.
A magyar dal azért marad annak;
(Ez az egy ki senkitől se fél)
Mi sem esünk nagyon búnak érte,
A cigány sem lesz nagyon kevély,
De fáj mégis, hogy kit dicső költőnk
Első honfivá tett szép dalán
Most kimondja, hogy még azt se tudta
Rólunk: voltaképen kik valánk?

1870 után Liszt és Jókai között tisztázódtak a félreértések, és a legmelegebb barátság és kölcsönös megbecsülés alakult ki, sőt Liszt melodramát írt Jókai szövegére *A holt költő szerelme* címmel Petőfiről, amelyet maga mutatott be Jókainé Laborfalvi Rózával 1874. március 16-án a Magyar Írók és Művészek Társaságának estélyén; az előadást három évvel később, 1877. február 15-én is megismételték.¹⁴ A melodráma a pesti Táborosky és Parsch kiadónál nyomtatásban is megjelent.

Liszt egyébként is igen nagyra becsülte Petőfit. Verseit, köztük a *János vitéz* fordításban beszerezte, és *A magyarok istene* című versét meg is zenésítette. A költő alakjának a *Petőfi szellemének* című zongoraműben illetve a *Magyar történelmi arcképek* zongorasorozat egyik darabjában (*Petőfi*) is örök emléket állított.¹⁵

Térjünk azonban vissza Vörösmarty Liszt-ódájához. Liszthez még sokan írtak költeményeket magyarországi látogatásai alkalmából vagy más alkalmakkor, s e költemények közül nem egy a Vörösmarty-óda köpönyege alól bújt ki. Garay János 1845-ben írt verse,¹⁶ amellyel Thern Károly megzenésítésében egy férfikar 1846-ban üdvözölte Lisztet Pestre érkeztekor,¹⁷ több fordulatában is emlékeztet Vörösmarty költeményére:

Lépj közénk, zenék királya!
Légy hazádban üdvözölt!
Véred itt vérét találja,
Melyen állsz, anyád a föld.
Hírneveddel a világnak
Vagy csodáltja, remeke;
De szíveddel szép hazádnak
Lól s maradj hű gyermeke.

Zengj nekünk dalt, dal királya!
Lelkest, édest és rokont,
Mely a lelket összejárja,
Melyre a szem könnyet ont,
[...]

¹⁴ Lásd LEGÁNY Dezső, *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*, Bp., Zeneműkiadó, 1986, 252. (A továbbiakban: LEGÁNY 1986.)

¹⁵ Mindkét utóbbi zongoradarab „A holt költő szerelme” melodráma zenei anyagának felhasználásával készült.

¹⁶ GARAY JÁNOS, *Liszt Ferenchez = BÉNYEI, i. m.*, 9.

¹⁷ Lásd *Liszt Ferenc utazásai...*, i. m., 124.

Zengeményed nagy szavára
Milliók eggyé leszünk;
S lesz a nemzet szent zsolttára
Egybezengő énekünk.
[...]

Ugyancsak az 1846-os látogatáshoz kapcsolódik Szilágyi Károly verse,¹⁸ amelynek utolsó versszakán szintén érződik Vörösmarty hatása:

Köszöntve légy hatalmas hangkirály,
Zenegj honunkra boldogabb időt,
Ahol virulva béke, értelem,
Ne háborítsa gyász a szenvedőt,
Öröm derengjen, hol kínárja volt,
S amerre bú, keserv könnyűje folyt.

1856-ban, amikor az *Esztergomi mise* és a *Hungaria* szimfonikus költemény ősbemutatója hozta haza Lisztet egy hosszabb, jelentős látogatásra, még a nagy Vajda János üdvözlő költeményének¹⁹ is van egy Vörösmartyra hajazó versszaka:

Ó jer közénk, maradj velünk,
Kik még hiszünk, még szeretünk,
Bár reményünk – titok.
Zengd Te nekünk a csodadalt,
Mit nem mondhatnak el szavak,
Csak sejtnek milliók...

Az 1865-ös, csaknem másfél hónapos magyarországi látogatás alkalmával, amikor a Nemzeti Zenede negyedszázados jubileumára meghívott Liszt, a kisebb egyházi rendek felvétele után először a nyilvánosság elé lépve, a *Szent Erzsébet legendája* ősbemutatójával örvendeztette meg nemzetét, Hiador (azaz Jámbor Pál) így kezdi *Búcsú-hangok (Lisztnek)*²⁰ című versét:

Vörösmarty tett babért fejedre,
Zöldül az még, bár ő sírba van.
Még magyar fő nem nyert ily borostyánt,
Bár koszorút hordanak sokan.
Oh be kár, hogy megnémult a mester!
Úgy nem én – Ő zengne mostan is;
Két nevet tapsolna most a nemzet;
Lásd, kezemben nincsen, csak tövis.

És így fejezi be hosszú, kilenc versszakos ódáját, amelyet „Liszt abbé”-hoz intéz:

¹⁸ SZILÁGYI Károly, *Liszt Ferenc* = BÉNYEI, i. m., 10.

¹⁹ VAJDA János, *Liszt Ferenchez* = BÉNYEI, i. m., 16.

²⁰ HIADOR [JÁMBOR Pál], *Búcsú-hangok (Lisztnek)* = BÉNYEI, i. m., 21–23.

Róma elvett, de azért mienk vagy;
A művészet birodalma tág;
Bárhol légy, ha fényt szórsz nemzetedre,
Büszke rád e nép, s ránk a világ.
Róma tért ad, hogy nagyobb-nagyobb légy,
De „bölcsöd ez, s majdan sírod is...”
Jöjj ó vissza! vár itt minden egyház:
Tömjénné lesz akkor a tövis.

Liszt valóban visszajött: 1869-től haláláig rendszeresen Magyarországon töltötte az évnek mintegy harmadát, állandó lakása volt Pesten, aktívan részt vett a hazai zeneéletben, tanított az 1875-ben megnyitott Zeneakadémián – és nem rajta múlt, hogy hamvai nem itt nyugszanak.²¹ De nem is ez a lényeg: ő pontosan tudta, hogy a legtöbb, amivel nemzetének segíteni tud, az a művészete – és hogy a zenéjével válaszolhat legjobban Vörösmarty ódájának „Állj közénk!”-jére. Amikor 1862. november 10-i levelében a *Szent Erzsébet legendája* partitúrájának befejezéséről ad hírt Mosonyi Mihálynak (ő segített ugyanis megtalálni az Erzsébet jellemzéséhez felhasznált gregorián dallamot), így ír neki:

Ha óhajom megvalósul, ez a mű [a *Szent Erzsébet*] az új magyar zeneirodalom integráns részét képező hozzájárulás lesz. A „Hungaria” szimfonikus költeménnyel már azt hiszem, megadtam a választ Vörösmartynak. De még több más mondanivalóm is van; mindegy, hogy gyorsan megértik vagy elismerik-e. Ha egykor már nem leszek itt lenn [a földön], elrendeződik, ami hátra van.²²

Hasonló megnyilatkozás található Lisztnek 1870 szeptember 28-án Szekszárdról Carolyne Wittgenstein hercegnéhez intézett levelében, amelyben beszámol arról, hogy a pécsi püspök nádasdi nyaralójában Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter Vörösmarty ódájával köszöntötte őt:

Öexcellenciája rendkívül megtisztelt, amikor tósztként fejből, teljes egészében elszavalta nekem a szép költeményt, amelyet Vörösmarty 1840-ben hozzám intézett, s amelyre azt hiszem, kicsit már megadtam a választ a Hungária, a Funéailles és más kis művek által.²³

Még további „válaszok” is következtek, amelyek közül most csak azokat emelem ki, amelyek kifejezetten Vörösmartyyal hozhatók összefüggésbe. Először a *Szózat és magyar himnusz* zenekari fantázia illetve annak zongoraverziója készült el. A két leg-szentebb nemzeti dallamunkat fantáziaszerűen egybefűző mű zenekari verziója Richter János és a Filharmóniai Társaság zenekarának 1873. március 19-i hangversenyén

²¹ Liszt életének ezt az utolsó korszakát teljes részletességgel tárgyalja Legány Dezső két monográfiája (LEGÁNY 1976, LEGÁNY 1986).

²² Eredetije német, lásd PRAHÁCS, *i. m.*, Nr. 122, 113. Az idézett bekezdés vége, melyet Prahács csupán hiányosan tudott közölni: „wenn ich einst nicht mehr hinunten sein werde, findet sich das übrige”.

²³ Franz LISZT's *Briefe*, kiad. LA MARA, VI, Leipzig, Breitkopf – Härtel, 1902, Nr. 243, 266. Liszt szerényen az „opuscule” „művecske” szót használja.

hangzott fel először Liszt vezényletével, míg a zongora verziót Liszt két nappal később mutatta be a Magyar Gazdasszonyok Egyesülete leányárvaházának javára adott jótékonyági koncerten; még ugyanazon év folyamán mindkettőből további előadásokra is sor került.²⁴

Több jelentős időskori magyar zongoramű (így a XVI–XVIII. *Magyar rapszódia*, a *Két csárdás*, a *Csárdás macabre*) megkomponálása és kiadása után az utolsó, legfrappánsabb „válasz” a *Magyar történelmi arcképek* sorozat, amelyben Széchenyi István, Deák Ferenc, Teleki László, Eötvös József, Petőfi Sándor és Mosonyi Mihály mellett Liszt Vörösmarty Mihálynak is szentelt egy darabot. A kéziratos vázlatokból tudjuk, hogy először *Vörösmarty Nóta* lett volna a darab címe, és csak később lett egyszerűen *Vörösmarty*, amikor Liszt új bevezetést komponált hozzá. De már a legelső, agyon javított munkakéziratban is jól kivehető, hogy Egressy–Vörösmarty *Szózatának* egy jellegzetes dallamidézete („A nagyvilágon e kívül...”) képezte a mű zenei alapját.

„Mindegy, hogy gyorsan megértik vagy elismerik-e” – írta Liszt, és tudjuk, a *Magyar történelmi arcképek* sorozat az ő életében nem is jelent meg, sőt csak az 1950-es években került először nyomtatásra.²⁵ De mégis úgy történt, ahogy előre látta: „*Elrendeződik, ami hátra van.*”

²⁴ LEGÁNY 1976, 301.

²⁵ A teljes sorozat 1956-ban az *Új Zenei Szemle* mellékleteként, Széchenyi István közreadásában jelent meg először. Az Editio Musica új Liszt-összkiadása az I. sorozat 10. kötetében közölte Sulyok Imre és Mező Imre közreadásában (Bp., 1980, 101–124). Major Ervin, Szabolcsi Bence, Legány Dezső és mások írásai is foglalkoznak a *Magyar történelmi arcképek* történetével, stílusával és az egyes darabok összefüggéseivel; a legújabb magyar nyelvű részletes elemzést lásd HAMBURGER Klára, *Liszt Ferenc zenéje*, Bp., Balassi, 2010, 394–403.